

Nemzetek Erdélyben

Az Aranka–Schlözér polémia háttere

A tudománytörténet-írás az idők folyamán ismételten foglalkozott a nevezetes Schlözér–Aranka polémiával, amelynek indítékai, gyökerei egyértelműen a nemzetiségi ellentétekben keresendők. Az Erdély lakosságát alkotó három legnagyobb lélekszámú népesség: a magyar, a szász és a román (de kiváltképp az első kettő) ellentétei, vitái az 1790-es években a könyvkiadás és a nyomtatott sajtó lehetőségeit igénybe véve szélesebb nyilvánosság előtt zajlottak.

A vita kiindulópontja *August Ludwig Schlözér* (1735–1809) göttingeni egyetemi tanár könyve volt, amely az erdélyi szászok – és értelemszerűen Erdély – történetét mutatta be, a szászok identitási elsőbbségét, érdemeit kiemelve, a történeti hűséget és a magyarok nemzet tudatát, önérzetét megalázva. Bizonyított tény, hogy Schlözér az erdélyi szászok kérésére, megbízásával fogott a munkához. Ismeretes *Friedrich von Rosenfeld* (azidőtájt Szeben polgármestere és a szebeni szász provincia legmagasabb rangú hivatalnok) 1793 novemberében kelt levele e témakörben. A *Siebenbürgische Quartalschrift* szerkesztője, *Johann Filtsch* és a szász értelmiség több tagja szintén azzal a kéréssel fordult Schlözérhez, hogy írja meg a szászok és a magyarok korai történetét. Rosenfeld pártatlanságra intette Schlözert és kifejtette, hogy azért nem saját maguk írják meg a történelmüket, mert a többi nemzetiség – jogaik védelmében – elfogultsággal vádolná meg őket. Rosenfeld aggodalma nem volt alaptalan, hiszen Schlözér már a munka kezdetekor kifejtette, hogy a szászok történelmét a magyar történelem „megreformálása” nélkül nem tudja megírni, annál is inkább, mert a magyar történelemben sok a homályos rész, elvégre már Anonymus krónikája is csak „fabula”, kevés valós tartalommal.

A szászok segítségképpen dokumentumokat és további instrukciókat küldtek Schlözérnek, de az akkor zajló országgyűlés jegyzőkönyveit, dokumentumait nem, mondván, hogy az a közvélemény előtt még nem publikus.

Schlözér három kötetben foglalta össze mondanivalóját. Az első kötet a szász történelmi oklevelek elemzése, a második kötet történelemkritika az egyes népek történelmével kapcsolatban, továbbá a betelepedések módját és hatását vizsgálja a népek fennmaradását illetően. A harmadik kötet II. András 1224-ben adományozott privilégium levelének taglalása, amely a szászok kollektív kötelességeit és jogait tartalmazza.

Schlözér szemléletének alap gondolata dióhéjban: a szászok nélkül semmi sem történhetett volna, nem lehetett volna Erdélyt a Magyar Királyság részévé tenni. A magyarok csupán „vad hordák” voltak mielőtt a szászok idetelepédtek, egyértelműen tagadja a hun–magyar rokonságot, a székelyeket a kunok leszármazottainak nevezi, Erdély őslakosainak minden kétséget kizáróan a románokat tartja. A magyarok jellemzésére sztereotípiákat használ, a gazdag és termékeny föld megművelésére alkalmatlanok a magyarok, minden csak a szászok segítségével valósulhatott meg.

A kötet tartalma és a munka stílusa nemcsak az erdélyi magyarokat, de még Schlözér híveit is felháborította. Az első írásba foglalt tiltakozó kritika egy akkor Bécsben élő, hajdani Schlözér-tanítványtól, *Johann Christian Engel*től származik, aki a jénai *Allgemeine*

Literatur-Zeitungban jelentette meg – igaz névtelenül – igen éles kritikáját. Schlözer maga nem reagált, de határozottan felkérte, szinte utasította az általa nagyra tartott szász történetírót, *Karl Joseph Edert*, aki az erdélyi *Siebenbürgische Quartalschriftet* szerkesztette, hogy cáfolja meg Engel állításait. Eder megírta a kívánt szöveget, sőt Herder azon recenzióját is leköszölte, amely eredetileg Erfurtban jelent meg.

Igen érdekes háttéradatokot szolgáltatnak a tudósok, közéleti személyek levelei, amelyeknek egy része nem egyértelműen magánlevél, abban a reményben íródtak, hogy az akkor lehetséges információ csatornákon előbb vagy utóbb eljut tartalmuk a nyilvánossághoz. A feltételezés nem volt alaptalan, hiszen közsismert, hogy Schlözer Gyarmathy Sámuelhez írott mentegetőző levele másolatban kézről-kézre járt a göttingai magyar peregrinusok között. Gyarmathy személye, a vitához kapcsolódó megnyilvánulásai különösen érdekesek, mivel ebben az időben *Bethlen Imre* társaságában Göttingában tartózkodott, onnan küldte értékes beszámolóit Arának és jó személyes kapcsolatban állt Schlözerral. Mindketten tudtak a készülő műről, és nem láttak benne semmi „veszélyt”, ugyanis ismeretes volt, hogy a szászok által küldött dokumentumokból dolgozik. Egyébként Schlözert megbízható, elismert történésznek tartották mindketten. Gyarmathy ekkor dolgozott nagy nyelvészeti művén, amelynek alap gondolata a finnugor rokonság volt, a sok személyes eszmecsere alapján még alaposabban ismerte Schlözer felfogását. Gyarmathy szerint Schlözer lett volna a leginkább hivatott szerző a magyar őstörténet megírására, hiszen ő is a finnugor elmélet hírdetője volt. A várható ellenvéleményekkel kapcsolatban az volt Gyarmathy nézete, hogy a tudományos munkák értéke vitahelyzetekben derül ki, felszínre kerülnek azok a rejtett gondolatok, amelyek egyébként talán nem. A legalkalmasabb erdélyi vitapartnernek Benkő Józsefet tartotta. A további levélváltásból az is kiderül, hogy Aranka – Gyarmathy révén – még a nyomtatott közreadást megelőzően, több ízben tájékozódott Schlözer könyvének legkritikusabb részeiről, tehát volt ideje felkészülni a visszavágásra.

1799-ben Aranka már megkezdte a „göttingai ember”-nek szánt cáfolat megírását, amely azonban kéziratban maradt, sem könyv formában, sem folyóiratok hasábjain nem jelent meg, minden valószínűség szerint Schlözer sosem ismerte meg annak tartalmát. Az ismertetésünk tárgyát képező könyv címében szereplő „vita” kifejezés így egy sajátos, egyoldalú dialógusnak is tekinthető. Az okok, a magyarázat magától értetődő. Schlözer kétségtelenül előnyösebb helyzetben volt, saját lapjaiban is lehetősége volt cikkeinek megjelentetésére, mégpedig a sokak által értett, használt német nyelven. Aranka – természetesen – magyar nyelven írta meg cáfolatait, ezen kívül olyan publikálási lehetősége, információ csatornái sem voltak, mint Schlözernek. A nyilvánosságot és az eszmecsérét az *Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság* ülései jelentették. A kötet szerzőjének érdekes felvetése, hogy mennyiben hatott/hathatott ösztönzően Schlözer művének megjelenése az *Erdélyi Nyelvmívelő Társaság* történeti kutatásaira, a *Kéziratkiadó Társaság* létrehozására, összességében az Erdély múltjára vonatkozó történeti értékű dokumentumok, oklevelek stb. gyűjtésére és feldolgozására.

Bíró Annamária hosszú évek kutatási eredményét foglalta össze és hozta nyilvánosságra a fentiekben ismertetett kötetben. Összegzi mindazon információt, amelyet Schlözer könyvével és az erdélyi-magyar körökben kiváltott ellenvéleményekkel és reagálásokkal kapcsolatban kikutatott. Nemcsak a korabeli, eredeti dokumentumokat, kéziratokat és személyes levelezéseket, de a témára vonatkozó későbbi szakirodalmat is alaposan áttanulmányozta, idézi és ütközteti az ellentétes értelmezéseket, véleményeket. A XVIII. századi történetírás iránt érdeklődők számára érdekes, további kutatásokra ösztönző olvasmányul szolgál.

(*Bíró Annamária: Nemzetek Erdélyben. August Ludwig Schlözer és Aranka György vitája. Kolozsvár, 2011, Erdélyi Múzeum Egyesület, 350 p. – /Erdélyi Tudományos Füzetek 272./*)